

УДК 32.321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.37>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК СПОСОБУ ЛЕГІТИМАЦІЇ ТА ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Діана Стандратюк

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
факультет психології, кафедра політичної психології та міжнародних відносин
бульвар П. Вірського, 20, 04111, м. Київ, Україна*

У статті проаналізовано теорії деліберативної демократії таких авторів, як Ю. Габермас, Дж. Фішкін, Х. Ландемор, М. Захарченко. Окремо досліджено засади публічної сфери в розумінні Г. Арендт, суть якої полягає у взаємодії рівних громадян в процесі означення один одного, а також навколишньої дійсності та формування на основі цього спільного світу. Під час аналізу особливостей деліберативної демократії визначено, що Ю. Габермас розглядає публічну сферу як поле взаємодії рівних громадян щодо питань, які мають суспільний інтерес. За Ю. Габермасом, у публічній сфері відбувається комунікація громадян, що закладає основи деліберативного процесу. Дж. Фішкін визначає основні переваги деліберативної демократії перед ліберальною, зокрема: підвищення ефективності управління та довіри до демократичних інституцій. Крім того, Дж. Фішкін наголошує на питанні доступу до інформації в процесі обговорення та прийняття рішень. Відповідно до теорії Х. Ландемор, деліберативна демократія визначена як «відкрита демократія», що базується на інклюзивності та рівності, які виявляються через обговорення, мажоритарність, комплексне представництво, ротацію та відкритість. Серед українських дослідників відзначено М. Захарченко, яка зауважує, що основними характеристиками деліберативної демократії є взаємність, публічність та звітність. На основі розглянутих концепцій обґрунтовано такі особливості деліберативної демократії: вона функціонує у інклюзивному публічному просторі; має здатність легітимізувати політичну систему загалом засобом включення громадян до процесу прийняття рішень (у тім числі за допомогою інструментів е-демократії та е-участі), а самі рішення робить більш якісними завдяки врахуванню різних точок зору та інтересів; розширює можливості громадян брати участь у політичному процесі та сприяти знаходженню консенсусу у суспільстві.

Ключові слова: деліберативна демократія, публічна сфера, громадська думка, громадянське суспільство, процес прийняття політичних рішень.

Постановка проблеми. Представницька демократія дуже часто зазнає критики через обмежені можливості залучення громадян до процесу прийняття рішень та через їхню епізодичну участь у політиці. Особливого посилення така критика набула наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, коли значним викликом для ліберальних демократій стали крах комуністичного табору, криза популізму та відродження правих політичних рухів. Тож криза представницької демократії потребує теоретичного осмислення та пошуку шляхів включення громадян в процес прийняття рішень. В західній політичній науці активно розробляються альтернативні моделі демократії, серед яких є партисипаторна та деліберативна, що володіють потенціалом залучення громадян до процесу прийняття рішень як на локальному, так і на національному рівнях. Питанню деліберативної демократії в своїх працях увагу приділяли Ю. Габермас, Дж. Ролз, Д. Гелд, Дж. Бессет, Дж. Фішкін. Серед українських дослідників треба відзначити дослідження Т. Андрійчук, Є. Батракіної, М. Захарченко, В. Цвиха, А. Колодій.

Метою статті є визначення основних рис деліберативної демократії, які сприяють посиленню впливу громадян на процес прийняття політичних рішень та легітимізують їх.

Виклад основного матеріалу. Основи теорії деліберативної демократії базуються на понятті публічної сфери, в якій відбувається процес деліберації, та вмінні індивідів співіснувати в спільному просторі. В цьому контексті важливо звернутися до дефініції публічності та здатності діяти спільно у розумінні, в яких їх подає Г. Арендт, адже взаємодія під час деліберації відбувається саме з тих питань, які мають публічний інтерес.

Як зазначає М. Захарченко, поняття політичного та публічного є одним з ключових у філософії Г. Арендт. Зокрема, політичне для Г. Арендт є конститутивною сферою людського буття. Воно пронизує усі сфери людського життя та формується там, де індивід потребує Іншого для власного осмислення. Це пов'язує політичне з публічним, оскільки останнє є сферою людської комунікації [5, с. 20-21].

У праці «Становлення людини» Г. Арендт відзначає, що публічна сфера означається гласністю. Саме публічність переконує індивіда у дійсності, реальності тих чи інших процесів та явищ. Публічність як така, на думку філософині, стосується спільного проживання, співіснування людей. Публічна сфера вчить індивідів існувати поряд з іншими, не лише переймаючись про теперішнє, а й орієнтуючись на наступні покоління. Утворюється спільний світ, у якому зустрічаються унікальні індивіди. У цьому спільному світі людина має право висловлювати свою позицію. Набуває значення саме така позиція, яка трактується іншими, оскільки кожен розуміє її по-своєму. Спільний світ надає дійсності речам засобом споглядання та трактування речей спільнотою людей. Спільнота спостерігає одну й ту ж річ, але бачить її крізь призму індивідуальних досвідів, у різноманітті трактувань. Саме у такому різноманітті поглядів полягає сила спільного світу. Його ж кінець настає тоді, коли встановлюється лише одне, єдино правильне розуміння речей, ідей чи процесів. Отже, публічність черпає свої сили з плюралізму, який притаманний демократичним суспільствам. Г. Арендт, продовжуючи свої роздуми про спільний світ, зауважує, що здатність людини говорити та діяти є чинником її включення до публічної сфери. На її думку, мовлення та дії людини підкреслюють її унікальність та підсилюють існування спільного світу [1, с. 55-61].

Продовження позиції Г. Арендт можемо знайти у працях Ю. Габермаса. Зокрема, представник Франкфуртської школи осмислює здатність людини до мовлення за допомогою поняття дискурсу та комунікативної дії. Дискурс є способом відтворення згоди, віднайдення спільних точок, які були втрачені внаслідок недоліків комунікації, в той час як комунікативна дія є некритичним обміном інформацією. Дискурс можливий між індивідами, які визначають один одного як суб'єктів комунікації. Комунікативну дію філософ протиставляє інструментальній дії, головною ціллю якої є досягнення поставленої мети навіть за рахунок маніпуляції іншими. Інструментальна дія не сприяє взаємопорозумінню та пошуку консенсусу, а отже, вона є антиподом комунікативної дії [3, с. 52].

Ю. Габермас також розвиває ідеї Г. Арендт про публічний простір, хоча дослідники і мають відмінні погляди на витоки публічності. Публічна сфера не отожднюється з державою та ринком. Певним чином вона є незалежною від них, а участь у ній ґрунтується на добровільній основі. На його думку, суть публічної сфери полягає у артикуляції інтересів суспільства. Приватні індивіди, які збираються для обговорення суспільних проблем та утворюють таким чином громадськість, виробляють спільну думку щодо можливих векторів розвитку держави та альтернативних варіантів прийняття рішень [4, с. 77]. Філософ розглядає три ключові умови формування публічного простору: рівність учасників комунікації, відсутність примусу до комунікації; темою комунікації має бути важлива для

всіх учасників проблема; у процесі комунікації відсутні будь-які заборони чи обмеження. Ю. Габермас виділяє два типи публіки, які беруть участь у дискусії: сильна (інституціоналізована) та слабка (неінституціоналізована) [4, с. 80]. В певному сенсі під терміном «сильна публіка» можемо розглядати інститути громадянського суспільства (офіційно зареєстровані громадські організації, які активно провадять свою діяльність) або ж добре організовані, але незареєстровані, ініціативні чи волонтерські групи.

У праці «Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство» Ю. Габермас розглядає декілька важливих питань, що стосуються участі громадян у дискурсі та їхньої включеності у публічну сферу. Зокрема, дослідник порушує проблему доступу до дискурсу, оскільки соціально-економічні позиції індивідів можуть впливати на можливість обговорення та вирішення політичних проблем [4, с. 63]. Цю проблему вирішує відкритість дискурсу, утім числі для жінок та меншин. Сьогодні забезпечити відкритість та доступ до процесу обговорення стало простіше, оскільки цю функцію можуть виконувати соціальні медіа чи спеціально створені застосунки. Хоча розвиток технологій створив чимало проблем для деліберативної демократії, оскільки стали можливими нові технології маніпуляції громадською думкою. Про це застерігає Ю. Габермас у згаданій праці.

Поняття комунікації є ключовим для теорії деліберативної демократії Ю. Габермаса. Ця форма демократії ґрунтується на таких умовах комунікації, за яких політичний процес має досягти розумних цілей шляхом встановлених процедур [2, с. 389]. Відповідно до позиції Ю. Габермаса, дискурс може призвести до консенсусу, якщо виконуються такі умови: всі учасники обговорення мають рівне право для участі в ньому; вони мають рівне право на висловлення власної позиції або критики позиції інших; вони висловлюють свої істинні позиції; учасники вступають в обговорення без зовнішнього примусу.

Комунікація у політичному процесі може здійснюватися на двох рівнях: офіційному чи державному, на якому взаємодіють органи державної влади (наприклад, комунікація на офіційному рівні відбувається у парламенті, коли депутати обговорюють той чи інший законопроект); та неофіційному чи недержавному, на якому взаємодіють актори громадянського суспільства. Неофіційний рівень комунікації впливає на офіційний засобом акумуляції інтересів, формування громадської думки. На офіційному ж рівні відбувається перевірка цих імпульсів на адміністративні рішення (таких підхід співзвучний з трактуванням політичної системи Д. Істоном). Громадська думка має на меті контролювати процес прийняття рішень та критикувати неприйнятні варіанти зі сторони громадянського суспільства. Ю. Габермас виділяє два основні елементи деліберативної демократії: інституціоналізований процес обміну думками у суспільстві та процес формування суспільної думки у неінституціоналізованому публічному просторі [2, с. 389-391].

Інший дослідник деліберативної демократії Дж. Фішкін вважає, що одним з головних недоліків ліберальної моделі демократії є конструювання політичної волі народу під час виборів. Тому деліберативна демократія може стати новим підґрунтям легітимації влади. Деліберативна демократія має низку переваг, які здатні підсилити демократичність політичної системи: по-перше, інституціоналізоване обговорення в процесі прийняття рішень здатне призвести до більш ефективного управління, адже в процесі обговорення виявляють реальні потреби суспільних груп; по-друге, деліберативні інституції можуть стати противагою політичних еліт, які втрачають довіру зі сторони населення та популістів, які грають на настроях виборців.

Дж. Фішкін вважає, що головною особливістю деліберативної демократії є сприяння зваженому аналізу аргументів «за» та «проти» під час розгляду можливих альтернатив

прийняття рішень шляхом участі громадськості (учасники процесу обговорення мають формуватися шляхом випадкової репрезентативної вибірки) [6, с. 140]. Причому дослідник розрізняє партисипаторну демократію та деліберативну, вважаючи, що друга є значно ефективнішою, адже надає перевагу якісному показнику, а не кількісному. Дж. Фішкін також обговорює три вектори критики деліберативної демократії: це елітарна модель демократичної практики; авторитетні представники групи можуть впливати на думку цієї групи; процес дискусії може сприяти поляризації різних груп в середині держави. Як засвідчують результати проведених Дж. Фішкіним досліджень, цю критику та ризики можна нівелювати засобом побудову дизайну процесу обговорення [6, с. 142-143].

Зокрема, під час реалізації проекту з деліберативного опитування в Уганді, який відбувся в регіоні гори Елгон у двох районах – Будуда та Буталежа, дослідник здійснив опитування таким чином, що думка громадян аналізувалася до процесу обговорення та після представлення та обдумування можливих варіантів рішень. У такий спосіб було здійснено два контрольні заміри. Дж. Фішкін вважає, що доступність інформації є ключовою для процесу прийняття рішень та деліберативного обговорення, оскільки дозволяє громадянам прийняти зважене рішення. Описаний процес опитування громадської думки дослідник називає деліберативним опитуванням, яке презентує репрезентативну та проінформовану думку. На основі такого опитування може реалізуватись дорожня карта втілення певної політики [6, с. 145].

У статті «Експериментуючи з демократичним ідеалом: деліберативне опитування та громадська думка» Дж. Фішкін та Р. Ласкін визначають делібератію як розгляд конкуруючих позицій. Цей процес повинен бути: інформативним (аргументи мають ґрунтуватися на фактах та даних); збалансованим (обговорюються як аргументи, так і контраргументи); добросовісним (учасники мають ставитися один до одного ввічливо та з повагою); предметним (аргументи розглядаються по суті); всебічним (всі точки зору, що мають підтримку, мають бути розглянутими) [7, с. 285].

Цікаве трактування деліберативної демократії пропонує політологиня Х. Ландемор, яка розглядає цю модель як частину «відкритої демократії». Процес обговорення є ключовим для відкритої демократії. Водночас, вона здатна нівелювати недоліки партисипаторної демократії, яка абсолютизує процедуру виборів. Така демократія ґрунтується на двох ключових принципах: інклюзивності та рівності. Інклюзивність передбачає, що кожен дорослий громадянин має частку влади в суспільстві. Рівність означає, що така частка влади є однаковою для всіх. Рівність виявляється у тому, що одна людина має один голос там, де має місце голосування. Коли ж відбувається голосування, то рівність виявляється у тому, що кожен має однакове право бути почутим, а коли необхідне представництво, кожен має право обиратися, щоб стати представником [8, с. 52].

Дослідниця вважає, що інклюзивність та рівність є системоутворюючими принципами вищого порядку для відкритої демократії. Вони найкраще розкриваються у принципах нижчого порядку, а саме в: обговоренні; мажоритарності (більшість має вирішальний голос, якщо неможливо досягнути консенсусу); комплексному представництві; ротації та відкритості. Важливо розглянути два з перелічених принципів – обговорення та відкритість. Зокрема, обговорення передбачає вирішення проблем засобом публічного обміну аргументованими позиціями між рівними громадянами. Під відкритістю Х. Ландемор розуміє можливість громадян контролювати обраних представників за допомогою їхнього відкликання або подання власних законопроектів чи альтернативних варіантів рішень. Відкритість забезпечує гнучкість політичної системи, її адаптацію до нових викликів [8, с. 58-60]. У концепції Х. Ландемор відкритість є ключовою вимогою для політичних

демократичних режимів. У XXI столітті вона може забезпечуватися засобом розвитку технологій, наприклад, поширення Інтернету чи посилення ролі соціальних медіа.

Українська дослідниця М. Захарченко виділяє такі основні риси деліберативної демократії: взаємність, публічність, звітність. Під взаємністю мається на увазі, що всі громадяни у процесі деліберації повинні ставитися один до одного як до рівного собі. Публічність забезпечує рівний доступ громадян до процесу обговорення та є вимогою до влади відповідати за власні висловлювання. Звітність ж означає, що рішення мають прийматися на основі раціональних аргументів [5, с. 158].

Чимало теоретиків деліберативної демократії говорять про те, що процес обговорення має базуватися на даних, фактах та достовірній інформації. З розвитком технологій інформація стала одним з виробничих ресурсів. Крім того, можемо спостерігати дві суперечливі тенденції, які існують одночасно: поширення fake news, теорій змов та активізація різного роду пропаганди, з одного боку, а з іншого – створення організацій, які спеціально займаються спростуванням недостовірної інформації та перевірки фактів (fact-checking organizations).

Про те, що дані є інструментом політичної боротьби йдеться у дослідженні «Політичне значення візуалізації даних: чотири основні перспективи» Т. У. Нерланда. Норвезький дослідник зауважує, що не лише дані як такі є інструментом політичного впливу, а й форма їхнього подання. Зокрема, візуалізація даних може впливати на процес публічного обговорення (деліберації), підтримувати певні ідеологічні переконання, бути засобом політико-адміністративного управління та впливати на взаємодію між державою та громадянином [9, с. 65].

Оскільки публічний простір є посередником між індивідами та їхніми інтересами, громадянським суспільством та тими, хто приймає рішення, інформація, на основі якої обираються найкращі альтернативи можливих рішень, є критично важливою. Тому в межах публічного обговорення візуалізація даних (наприклад, кількість вуглецю в атмосфері під час обговорення змін клімату) сприяє формуванню громадської думки щодо тих чи інших питань. Отже, візуалізація даних може стати частиною обміну аргументами у процесі обговорення [9, с. 68].

Цікавою є думка Т. У. Нерланда про те, як візуалізація даних може впливати на взаємовідносини між громадянином та державою. Оскільки в межах деліберативної демократії участь громадянина не обмежується тільки актом голосування на виборах, а розглядається значно ширше, у тім числі засобом залучення до прийняття рішень, візуалізація даних може стати як інструментом формування знань про політичну систему, так й використовуватися з метою маніпуляції. Технологічний розвиток, поширення концепції відкритих даних та підвищення цифрової грамотності населення дозволяє перетворити інформацію на інструмент політичної активізації населення [9, с. 68].

На основі розглянутих концепцій деліберативної демократії можемо дійти декількох важливих висновків. По-перше, деліберативна демократія має справу з публічним простором, у якому взаємодіють рівні індивіди. Доступ до цього простору є інклюзивним, хоча і ставить певні вимоги перед учасниками. Серед таких вимог можемо назвати: під час розгляду альтернативних варіантів рішень необхідна апеляція до раціональних аргументів, а не до емоцій; учасники мають проявляти гнучкість позицій, тобто вони мають бути здатними сприйняти та прийняти позиції інших індивідів, якщо вони є більш прийнятними; участь у публічній сфері має відбуватися добровільно, без зовнішнього примусу та маніпулювання; пропонувані варіанти рішень мають базуватися на достовірній інформації.

По-друге, деліберативна демократія як така покликана вирішити одну з головних проблем демократичних політичних режимів – проблему легітимності політичної влади. Вже зараз зрозуміло, що вибори не можуть бути єдиним джерелом легітимності, демократія потребує додаткового механізму легітимації як обраних представників, так і прийнятих рішень. Одним з таких механізмів є деліберация – обговорення у публічній площині можливих варіантів розвитку політичної системи. У ХХІ столітті цей процес зазнає трансформацій під впливом глобалізації, глокалізації та розвитку технологій. Зокрема, з'являються концепції е-демократії та е-участі. Електронні інструменти здатні як спростити взаємодію між владою та громадянами, так і призвести до нових проблем через використання маніпулятивних технологій.

По-третє, деліберативна демократія є дієвим механізмом як розширення можливостей громадян брати участь у процесі прийняття рішень, так й інструментом зменшення рівня конфліктності серед існуючих інтересів в суспільстві та підвищення рівня консенсусу.

Загалом, відповідно до розглянутих концепцій деліберативної демократії, можемо констатувати, що основними її характеристиками є прозорість, рівність, толерантність та інклюзивність обговорення. Крім того, деліберативна демократія характеризується підвищенням легітимності політичних рішень, оскільки вони приймаються спільно та для створення загального блага; прийняті рішення є якіснішими та здатні ефективніше втілюватись в життя, оскільки приймаються на основі врахування більшого обсягу інформації, а їхнє виконання підтримується більшою кількістю людей. Оскільки метою деліберации є сприяння встановленню загального блага, індивіди, які беруть участь у процесі, відмовляються від приватних інтересів. Саме ці характеристики є визначальними для деліберативного дискурсу, під час якого державні та недержавні актори спільно ухвалюють політичні рішення. Саму ж модель деліберативної демократії можемо визначити як спосіб прийняття рішень шляхом раціонального обговорення можливих варіантів зі сторони громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Арндт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 1999. 255 с.
2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахнія. Л: Астролябія, 2006. 416 с.
3. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html> (дата звернення: 16.06.2023).
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 321 с.
5. Захарченко М. С. Методологічні засади деліберативної моделі демократії : дис. канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2015. 175 с.
6. Fishkin J., Mayega R., Atuyambe L. Applying Deliberative Democracy in Africa. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Art and Sciences*. 2017. Vol. 146, № 3. The Prospects & Limits of Deliberative Democracy P. 140–154.
7. Fishkin J., Luskin R. Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion. *Acta Politica*. 2005. Vol. 40, № 3. P. 284–298.
8. Landemore H. Deliberative Democracy as Open, Not (Just) Representative Democracy. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Art and Sciences*. 2017. Vol. 146, № 3. The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. P. 51–63.
9. Nærland T. The Political Significance of Data Visualization: Four Key Perspectives. *Data Visualization in Society* / edited by M. Engebretsen and H. Kennedy. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020. P. 63–74.

FEATURES OF DELIBERATIVE DEMOCRACY AS A WAY OF LEGITIMATION AND INVOLVEMENT OF CITIZENS IN THE POLITICAL DECISION-MAKING PROCESS

Diana Standratiuk

Dragomanov Ukrainian State University,

Faculty of Psychology,

Department of Political Psychology and International Relations

P. Virsky boulevard, 20, 04111, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the key theories of deliberative democracy, in particular, such authors as J. Habermas, J. Fishkin, H. Landemore and M. Zakharchenko. The principles of the public sphere in the understanding of H. Arendt are analyzed separately, the essence of which is the interaction of equal citizens in the process of defining each other and the surrounding reality and, based on this, the formation of a common world. When analyzing the features of deliberative democracy, it was determined that J. Habermas considers the public sphere as a field of interaction of equal citizens regarding issues of public interest. According to Habermas, citizens' communication takes place in the public sphere, which lays the foundations of the deliberative process. J. Fishkin defines the main advantages of deliberative democracy over liberal democracy, among them: increasing the efficiency of management and increasing trust in democratic institutions. In addition, J. Fishkin emphasizes the issue of access to information in the process of decision-making. According to the theory of H. Landemore, deliberative democracy is defined as "open democracy", which is based on inclusiveness and equality, which are manifested through discussion, majoritarianism, complex representation, rotation, and openness. M. Zakharchenko is noted among Ukrainian researchers, who note that the main characteristics of deliberative democracy are reciprocity, publicity, and reporting. Based on the considered concepts, the following features of deliberative democracy are substantiated: it functions in an inclusive public space; has the ability to legitimise the political system in general through the inclusion of citizens in the decision-making process (including with the help of e-democracy and e-participation tools), and makes the decisions themselves more qualitative by taking into account different points of view and interests; expands the opportunities of citizens to participate in the political process and contribute to finding consensus in society.

Key words: deliberative democracy, public sphere, public opinion, civil society, political decision-making process.